

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

УДК 94 (477) «17-19»

Олександр Пилипенко

НІЖИНСЬКИЙ ГРЕЦЬКИЙ СУД ТА МАГІСТРАТ У XVII–XIX ст.

Наукова стаття присвячена діяльності Ніжинського грецького суду та магістрату. Вивчено основні напрямки діяльності магістрату ніжинських греків, його значення для життя громади. Досліджено правову базу функціонування Ніжинського грецького братства та його юридичний статус. Детально проаналізовано основні справи, які розглядав та вирішував магістрат, визначено його компетенцію і співпрацю з іншими магістратами Російської імперії. Окреслено подальші напрямки дослідження даної теми.

Ключові слова: суд, магістрат, Ніжинське грецьке братство, інструкції, справи, рішення, ухвали.

Середина XVII ст. позначилася в історії України важливими змінами у внутрішньому житті країни. Це час розвитку демократії та розширення прав українського народу та національних меншин у державі. Після відриву від Польщі український уряд видає ряд документальних актів, що захищали права всіх громадян, які мешкали в Україні. Так, Богдан Хмельницький у 1657 р. дозволив у одному зі своїх універсалів вільно приїздити грекам в Україну, жити тут і мати власне судочинство. При цьому він заборонив своїм підлеглим «окривати їх судом», пояснюючи це тим, що у греків була давня традиція розглядати свої комерційні справи власним судом.

Питання юридичної незалежності було для греків актуальним. Як і в будь-якій спільноті чи організації, у житті Ніжинського грецького братства нерідко виникали конфлікти. Тим більше, що більшість його членів становили купці, які були пов'язані з фінансовою справою, де не обходилося без непорозумінь та суперечок. Тому існування третейських судів було життєво необхідним для грецької громади. Цим і зумовлено існування у греків подібної інституції. Поза сумнівом, суд грецького братства постійно еволюціонував та змінювався і в XIX ст. мав інший вигляд, ніж у XVII ст.

Як свідчать історичні дані, спочатку збиралася «рада дванадцятьох». Це були авторитетні купці з багаторічним стажем. У випадках конфліктних ситуацій вони зустрічалися для їхнього вирішення. Обирали суддів на загальних зборах грецької громади. Відбувалося це так: у призначений час усі дорослі чоловіки, які мали свою власну справу, користувалися повагою і авторитетом у братстві, збиралися біля церкви на майдані й обирали раду старійшин, що вирішувала різні життєві питання братства. Кількісний склад суддів у різні часи був різним – від 8 до 12 осіб. Право брати участь у виборах мали не всі, а лише досвідчені чоловіки, які вважалися найкориснішими для братства. Особи, які не займалися ремісництвом або торгівлею, до виборів не допускалися. Не мали права на участь у виборчих перегонах також жінки й діти¹.

1 Пилипенко О.С. Виникнення і діяльність Ніжинського грецького братства у 50-х роках XVII ст. – наприкінці 60-х років XIX ст. : дис. канд. іст. наук. : 07.00.01 / КНУ. Київ, 2016. 1996 с. 56. (202 с.)

Ця обрана рада старійшин була спочатку головним судовим органом греків Ніжина. Але вона більше прив'язувалася до церковних справ, оскільки діяла при церкві й не завжди задовольняла греків у розгляді скарг суто комерційного характеру. Тому для розгляду конфліктів суто купецького характеру обирали спеціальні суди. Вони отримали назву «третейських» або «компромісних». Обиралися останні на короткий термін і діяли доти, доки вирішувалася справа. Виникли ці суди на основі грецьких традицій. Суд проходив за принципом, що двоє судили третього. Переважно це були їхні товариші, з якими вони вели торгівлю, добре знали закони, комерційні операції і захищали інтереси під час судового процесу. З кожного боку могло бути двоє й більше осіб, які розглядали суть справи, вислуховували свідчення сторін і виносили рішення.

Якщо кривджені зверталися до цього суду, то його рішення були обов'язковими для всіх учасників процесу. У тому випадку, якщо одна зі сторін була незадоволена розглядом справи, вона юридично могла звернутися з апеляцією до іншого суду. Але такий вчинок вважався ганебним. Людина, яка наважилася апелювати до іншого суду, втрачала повагу й довіру братства. Такі випадки були дуже великою рідкістю і майже не траплялися в практиці. Протягом існування грецького товариства третейський суд зарекомендував себе як справедливий, який об'єктивно розглядав купецькі справи, тому йому довіряли й зверталися саме до нього.

Про високий авторитет суду Ніжинського грецького братства свідчить такий факт. У 1732 р. виникла судова справа між вірменином Андрієм Мануйловим і греками Василем Салатою і Миколою Ставопадором. Два останніх заборгували вірменину Мануйлову 1875 крб. Коли прийшов час сплачувати борг – вони відмовилися це зробити. А Мануйлов подав скаргу на греків у Ніжинську полкову канцелярію і просив розглянути її. У цей же час греки попросили перенаправити цю справу в компромісний суд. У березні 1732 р. Ніжинське грецьке братство послало до Глухова прохання про розгляд цієї справи у власному суді. Гетьман Д. Апостол дозволив це зробити. Проте він виставив умову, що на суді повинні бути присутні всі члени братства і ніжинський війт Стерієв².

Суд Ніжинського грецького братства в своєму примітивному вигляді існував як офіційний юридичний орган протягом багатьох десятиліть. У 1736 р. він отримав юридичне оформлення і діяв як повнокровний судовий орган і безпосередньо підкорявся гетьманській владі. Суд отримав печатку з написами на ній російською і грецькою мовами «Печать Нежинского греческого компромисного суда 1736 года, генваря 1 дня». За цей час відбулися значні зміни в статусі компромісного судового органу. Якщо наприкінці XVII ст. грецьке братство носило церковний характер, то на початку XVIII ст. воно перетворилося на купецьку громаду з великими економічними інтересами. Якщо до 1732 р. участь у суді брали всі члени братства і новоприбулі люди, то після 1736 р. він почав діяти як фаховий орган.

У 1734 р. в Російській імперії була проведена судова реформа. З огляду на неї, Генеральна військова канцелярія дала право грекам обирати на певний строк 6 суддів з осідлих греків і 6 суддів з приїжджих купців. Цариця Анна Іоанівна в указі 1735 р. генерал-лейтенанту Олексієву, а також Ніжинському полковнику і полковий старшині наказувала не втручатися в судові справи місцевих іноземців і не перешкоджати їхній діяльності. Гетьман Д. Апостол у своєму універсалі 23 жовтня 1733 р. згадує про права і вольності греків у судових справах³.

Усі ці законодавчі акти дозволили іноземцям організувати третейський суд. Створення власного суду було зумовлене насамперед бажанням греків захиститися від можливого свавілля місцевої влади. І це було обґрунтоване бажання, тому що не завжди російська влада лояльно ставилася до прибулих іноземців. Підтриманню традицій грецького суду сприяв «Статут про митний суд», який був введений царським наказом 1727 р. Згаданий документ називає цю установу «Суд таможенный по словесным прошениям, а не челобитным»⁴.

Новим законом наказувалося в ратушах, митницях (міських і повітових) чинити

2 Савва В. Материалы из архива Нежинских греческих братства и магистрата. Вып. 1. Нежин, 1908. С. 3–4.

3 Акты Греческого Нежинского Братства. Киев, 1894. С. 72–73.

4 Полное собрание законов Российской империи. Санкт-Петербург, 1908. Т. VII. Приложение.

словесний суд між купецькими людьми. Юрисдикції його підлягали неплатежі за отриманий товар, псування краму, неповернення позики, невивплата заробітної плати, невиконання посадових обов'язків, встановлення справжності розписок і торгових книг, образи. Якщо позовник і відповідач були задоволені розглядом справи за допомогою посередників, то їхні прізвища записувалися до судової книги. Посередників називали медіаторами, звідки й походить назва суду – медіаторський.

Слід відзначити, що компромісний суд діяв не на постійній основі. Він збирався на певний термін для розгляду справ, які вимагали термінового вирішення. Такий суд скликався у випадках, коли іншого шляху вирішення спору не існувало. Крім того, був постійно діючий суд, який розглядав більшість справ. Назва його змінювалася в залежності від зміни назви братства. Судді називалися «присутніми», «керуючі» або «старшина».

Немає точних відомостей, як часто греки судилися компромісним судом і обов'язковим братством. Але є дані, що члени братства частіше судилися словесним судом, аніж офіційним. Поступово греки приживалися на українській землі й частіше контактували з її населенням. Вони все більше стикалися з місцевими юридичними органами і порівнювали їхню діяльність з діяльністю власного суду, й інколи це порівняння було не на користь останнього. Уже наприкінці XVIII ст. греки втрачають довіру до свого суду і все частіше звертаються за захистом до інших установ. Це було спричинено тим, що не всі справи вчасно розглядалися, не завжди розгляд справ і рішення по них були об'єктивними, траплялися випадки хабарництва.

Усі ці факти змусили гетьмана Кирила Розумовського зробити спроби реформувати грецький суд. 22 січня 1754 р. він запропонував перетворити офіційних суддів братства на загальних суддів і всі справи розглядати за допомогою офіційного суду. Але греки вирішили залишити стару систему судів і нічого не міняти. Головною вадою в роботі суду братства залишалося затягування розгляду справ⁵. Це дуже добре видно на прикладі справи Леонардова, яку суд розглядав понад 6 місяців⁶.

Повільність у розгляді справ і часта зміна членів суду не сприяли ефективності його роботи. Але, незважаючи на це, компромісний суд залишався в практиці ніжинських греків і був не лише судовою установою, а й адміністративним і виконавчим органом братства.

Кінець XVIII ст. був дуже складним для українського народу. Скасування Запорозької Січі і Гетьманщини призвели до змін адміністративного устрою і реформування судової системи. Греки Ніжина звернулися до імператриці з проханням зберегти їхні традиції самоврядування. Врахувавши це, Катерина II 1 вересня 1785 р. видала указ, у першому пункті якого підтвердила права греків Ніжина, надані їм гетьманами. 5 листопада 1785 р. в місті Ніжині був створений грецький магістрат, який з цього часу став найголовнішим адміністративним органом греків. Він мав свою власну печатку з гербом і написом «Печать Ея императорского Величества Греческого Нежинского Магистрата»⁷.

У магістраті засідали одні греки без чужоземців та людей з інших міст. Безумовно, введення додаткового бюрократичного органу вплинуло на життя греків і певною мірою обмежило їхні права. Але в цілому всі їхні права були збережені. Магістрат став наступником суду грецького братства. Він захищав різні інтереси братчиків: політичні, економічні, духовні. Члени грецького магістрату бургомістри і ратмани обиралися один раз на три роки. Вибори відбувалися у присутності урядовців з місцевого магістрату, а їхні результати затверджувалися губернською владою. Інколи магістратські депутати перебували на своїх посадах кілька термінів підряд.

Функції грецького магістрату полягали у розгляді судових справ: збанкрутування, невивплата боргів, різні види шахрайства, особисті образи тощо. Він у разі потреби продавав з торгів майно банкрутів, дбав про те, щоб забезпечити повернення коштів

5 Акты Греческого Нежинского Братства. С. 75.

6 Держархів Чернігівської області. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 1238. Арк. 1.

7 Полное собрание законов Российской империи. Санкт-Петербург, 1908. Т. XXII. № 16188. С. 15.

кредиторам і спадкоємцям за відповідними документами, здійснював нагляд за церквами, лікарнею, школою, виділяв кошти для утримання збіднілих греків.

Магістрат приймав нових членів до грецького братства, а разом з тим до російського підданства і виключав з нього тих греків, які змінили свій статус. Йому було надано право видавати закордонні паспорти, довідки, посвідчення, атестати, виносити вироби винним і приймати відповідні рішення.

Але у своїй діяльності грецький магістрат стикався з перешкодами. На початковому етапі вони виходили з Чернігова, а згодом і з самого Ніжина. Наприклад, чернігівські губернські власті хотіли, щоб до складу магістрату входив ніжинський повітовий намісник, який контролював би його діяльність. Така спроба була зроблена 16 квітня 1786 р., коли генерал-прокурор князь Вяземський намагався своїм ордером офіційно затвердити за греками свого намісника. Але керівництво грецького магістрату подало апеляцію до графа Румянцева і довело йому, що намісник не повинен входити до складу магістрату. 27 вересня 1786 р. після відповідного наказу Румянцева було скасовано контроль «стряпчого» за веденням справ у магістраті греків.

Питання про судову юрисдикцію було для греків дуже важливим. Згідно з імператорським наказом 19 березня 1786 р., магістрат розглядав справи між греками або іншими людьми. Якщо хтось мав претензії до грека, то він повинен був звертатися зі скаргою до грецького магістрату. Одним з важливих напрямків діяльності Ніжинського грецького магістрату була видача паспортів. До 1791 р. магістрат не мав права видавати паспорти і видавав лише посвідчення. З 1793 р. російський уряд дозволив грецькому магістрату видавати паспорти. Документи видавалися різних видів: як для проїзду в межах російської держави, так і поза її кордонами. Паспорти видавалися на різні строки: на рік, два, три роки і рідко безстрокові.

Для того, щоб отримати паспорт, потрібно було написати відповідну заяву, де вказувалася мета поїздки за кордон. Таких заяв, донесень з резолюціями на них в архівах Київської губернської канцелярії та Ніжинського грецького магістрату налічується дуже багато. Збереглися також і видані паспорти. Зовні вони мали різний вигляд. У переважній більшості документи представляли собою державні бланки із зображенням російського герба – двоголового орла із штампом: «По указу Ея Императорского Величества Самодержицы Всея Руси и протчая...» або штамп імператора. Нижче йшов текст, в якому повідомлялося, що той чи інший грек має намір виїхати до іншого міста або за кордон і з цією метою йому був виданий паспорт. Далі обов'язково вказувався термін, на який видавався паспорт. Інколи вказувалося, через які форпости буде їхати грек, і давався від імені Київського генерал-губернатора наказ його пропустити. Наприклад, у «попутному» паспорті Федора Степанова повідомлялося, що він буде їхати через містечко Фледнін до Києва. 23 лютого 1793 р. був виданий закордонний паспорт греку Дмитру Триянову для проїзду в Молдавію, Валахію, Туреччину і назад⁸. Паспорти видавалися персонально, інколи двом-трьом особам одночасно.

Дуже часто зустрічаємо в заявах, що їдуть додому, до Греції, члени родини або цілі сім'ї. Наприклад, у 1799 р. отримала паспорт для поїздки в Грецію гречанка Євдонія Меланія з донькою Марією. Нерідко іноземні купці просили магістрат видати паспорти своїм прикажчикам і челядникам та подавали їхні списки. У 1793 р. грецьким магістратом було видано 56 паспортів, з них 35 було видано терміном на 1 рік, 21 – на 3 й більше років.

Але були випадки й відмови у видачі документів. Це траплялось тоді, коли прохач був під судом, у розшуку або його особа була не встановлена. Те, що греки брали російські прізвища, пояснюється необхідністю спростити сприйняття їх місцевим населенням, а також політикою російського уряду щодо асиміляції різних націй.

Окрім названих документів, Ніжинський грецький магістрат видавав багато інших: свідоцтва про народження, різноманітні довідки, фінансові документи, посвідчення про право на вільну (неоподатковану) торгівлю, свідоцтва про продаж і купівлю

⁸ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). Ф. 101. Ніжинське грецьке братство і магістрат. Оп. 1. Спр. 1145.

майна, купчі кріпості, атестати про прийняття російського підданства тощо. Так, 20 вересня 1818 р. магістратом видано посвідчення про право на вільну торгівлю в російських містах і за кордоном Бубі Іванові. 23 серпня 1855 р. грек Михайло Горголі прийняв російське підданство й був прийнятий до грецького братства⁹.

Дуже часто магістрат видавав довідки на вимогу різних інстанцій. Наприклад, 16 червня 1750 р. магістрат греків склав на вимогу Катерини II відомість про куплених греками в російських поміщиків селян. За цією відомістю значиться, що 26 липня 1735 р. Самойло Пелапоносів купив у Семена Долініна в с. Бакуніні Коломенського повіту двох селян, а 2 травня 1736 р. в с. Фастові у сержанта Курінського полку Миколи Єсипова 5 селян¹⁰.

Магістрат також постійно проводив облік членів братства і на вимогу уряду проводив перепис іноземців в Україні. Переписи проводилися на вимогу Петра I в 1710 р., а також у 1798, 1833, 1863, 1889 рр. Члени грецького магістрату призначали та звільняли з посад: епитропів, старост і наглядачів грецьких церков. Термін переобрання цих осіб не був чітко визначеним. Деякі особи могли перебувати на посадах досить тривалий час. 9 жовтня 1857 р. члени магістрату на черговому засіданні «мали судження» про заміну епітропа грецьких церков¹¹.

Грецький магістрат у Ніжині також розглядав велику кількість судових справ. Переважали серед них справи, пов'язані з матеріальними збитками, стягування боргів, несплата податку, несплата процентів, розподіл майна, пограбування, крадіжки, несплата або недоплата заробітної плати службовцям та інші. Наприклад, 26 березня 1769 р. магістрат розглядав справу грека Ралея Іванова про заборговані ним купцю Михайлу Іванову 185 крб 54 коп. грошей за набір в останнього волозького вина. Магістрат розглянув цю справу і постановив примусити Ралея виплатити борг¹².

У 1833 р. магістратський суд розглядав суперечку між членами магістрату і родичами грекині Ратакової про право на будинок, який належав померлій. У своєму заповіті вона залишила будинок ніжинській грецькій церкві. Незважаючи на втручання Ніжинського міського магістрату, Чернігівської палати громадського суду та Сумського повітового суду в судовий процес, грецький магістрат постановив висудити дім Євдокії Корсакової і Тетяні Сицькій (родичам Ратакової). При цьому грецький магістрат мотивував своє рішення тим, що користувався у своїй діяльності Литовським статутом, його 4 розділом, 37 артикулом, параграфами 1, 2, 5 і артикулом 86, в силу яких цей судовий орган мав право відхиляти апеляції за рішенням суду (тобто вести безапеляційне судочинство) і припиняти рішення інших судів з усіх статей¹³.

До юрисдикції грецького магістрату в Ніжині входили прийом до братства та виключення з нього. У січні 1859 р. члени магістрату слухали подання директора ліцею князя Безбородька і Ніжинської гімназії про затвердження помічником попечителя Київського учбового округу в Олександрівське грецьке училище Льва Ягницького (Руссо). Директор ліцею просив прийняти останнього до членів грецького братства. Магістрат задовольнив це прохання. Були і протилежні випадки, коли доводилося виключати з братства. Крім того, магістрат припиняв видачу паспортів грекам, які не сплатили борги. Чимало справ стосуються стосунків греків з місцевим населенням, які не завжди були безхмарними.

Про діяльність магістрату греків у Ніжині свідчить додаткова записка про функції цієї установи, яку склало керівництво магістрату на вимогу начальника Чернігівської губернії у травні 1862 р. Згідно з нею магістрат існував на кошти братства і по своєму складу і роду діяльності відповідав ратушам¹⁴.

Окрім загальних питань і вирішення громадських справ, магістрат мав у своєму віданні й господарські проблеми. Зокрема, він розпоряджався процентами з капіталу,

9 ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 17.

10 ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 1145. Арк. 1.

11 ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 925.

12 ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 2303.

13 ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 3383.

14 ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 970.

який був пожертвований заможними греками для благодійних справ. Проценти з цього капіталу розподілялися на наступні цілі:

1. На утримання грецьких церков у Ніжині, 3 російських церков у Ніжині, церкви Гробу Господнього в Єрусалимі, 4 церков у Албанії.
2. На утримання Олександрівського грецького училища.
3. На допомогу грекам, що розорилися внаслідок нещасних випадків.
4. На щомісячну допомогу, лікування й поховання бідних грецьких сімей.
5. На придане бідним грецьким дівчатам¹⁵.

Про результати своєї фінансової діяльності магістрат кожні півроку звітував на загальних зборах громади. У 1862 р. у зв'язку з наказом про закриття в Україні магістратів і ратуш, греки звернулися до чернігівського генерал-губернатора з проханням зберегти їм власний орган самоврядування. Але магістрат проіснував недовго. У 1868 р. за наказом царя Олександра III діяльність Ніжинського грецького магістрату була припинена. Цими діями російський царат дав зрозуміти, що не має наміру підтримувати національні, неросійські установи. Але магістрат греків залишив помітний слід в історії українського народу. Він був основним координаційним і контролюючим центром багатьох національних меншин Російської імперії, який захищав їхні життєво важливі інтереси.

References

Pylypenko O.E. (1991) Viniknennia I dijalnist Nizhinskogo greckogo bratstva u 50-h rokah {VII st. – naprikinci 60-h rokiv XIX st. Disertacia kandidata ist. Nauk. 07.00.01 – istoria Ukrayini. – Kyiv, Ukraine.

Savva V. (1908) Materialy is arhiva Nezhinskih grecheskih bratstva i magistrat. Nezhin, Russian Empire.

Akty Grecheskogo Nezhinskogo bratstva. Kyiv, Russia.

1908 Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. SPb., Russian Empire.

Derzhavniy arhiv Chernigivskoy oblasti (DACHO). Chernigiv, Ukraine. – F. 101. – Op. 1. – Spr. 1238. – Ark. 1.

DACHO. – F. 101. – Op. 1. – Spr. 5. – Ark. 17.

DACHO. – F. 101. – Op. 1. – Spr. 1145.

DACHO. – F. 101. – Op. 1. – Spr. 925.

DACHO. – F. 101. – Op. 1. – Spr. 2303.

DACHO. – F. 101. – Op. 1. – Spr. 3383.

DACHO. – F. 101. – Op. 1. – Spr. 970.

DACHO. – F. 101. – Op. 1. – Spr. 1195.

Пилипенко Олександр Євгенійович – доктор історичних наук, професор кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій, Київ, вул. Володимирська, 68.

Oleksandr Pylypenko, Doctor of historical sciences, Professor of Human courses of the Nation technology food industry University, Kyiv, Volodimirska Str., 68.

THE NEZHIN GREEK COURT AND MAGISTRAT IN XVII-XIX CENTURIES

The scientific article is devoted to activity of the Nizhin Greek Court and Magistrate. The main directions of activity of the Nizhin Greeks Magistrate, its value for life of brotherhood are studied. The legal status and law base of function of Nizhin Greek merchants brotherhood in the territory of Ukraine are investigated. Many cases was analysed by state were determine, his competence and cooperation with other magistrate of the Russian Empire. Further of researching of this topic are outlined.

The Greek Nizhin court played an important role in life of the Greek migrants. Exactly

15 ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 1195.

the newly arrived Greeks trusted consideration of commercial and civil businesses him. He got the name of «mediation court» yet. Because judge mediator that was appointed from a number the most worthy, authoritative and experience Greek merchants. In course of time in city Nizhin there was own the Greek city magistrate (council) carried out the activity next to the Nizhin municipal city council. But unlike the last, he decided business exceptionally of citizen foreigners. The Nizhin city Greek magistrate became an original center that joined Greeks and other foreign migrants in Ukraine.

Many business that was examined a city council were saved in the archive documents. Mainly these were criminal, civil, commercial, administrative cases. It was not accepted to appeal the decisions of Greek magistrate and cases of appeals were single. Activity of members of the Nizhin Greek magistrate used large respect and honour of fellow-citizens. Nizhin Greek magistrate was activity until 1868 year.

Key words: court, magistrate, greek brotherhood, cases, instructions, decisions, decrees.

Дата подання: 31 травня 2019 р.

DOI: 10.5281/zenodo.3366453